

Müsahibələr və mövqelər

Paşa Səfərov

Vəkillər Kollegiyasının üzvü

ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİNDƏ İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ TƏMİNATI VƏ POZULMASI HALLARI

Xülasə: Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunvericiliyində insan hüquq və azadlıqlarının təminatı müstəqil norma kimi nəzərdə tutulmuşdur. Bu normada insan hüquq və azadlıqlarının qorunması, müvvəqqəti məhdudlaşdırmaya əsas olan hallar, hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsin şikayət etmək, şəxsin əməliyyat-qeydiyyat işinin məzmunu ilə tanış olmaq hüquqları diqqətə çatdırılır. Sözügedən normanın tələblərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyekt tərəfindən pozulması cinayət, inzibati və mülki məsuliyyətə səbəb olur ki, pozuntuya məruz qalmış şəxs bu məsuliyyətin tətbiq olunmasını tələb etmək hüququna malikdir. Eyni zamanda şəxs bu pozuntu nəticəsində pozulmuş hüquq və azadlıqları ilə bağlı onların bərpa olunmasını, bu mümkün olmadıqda isə kompensasiya tələb etmək hüququna da sahibdir.

Açar sözlər: əməliyyat, axtarış, hüquq, azadlıq, qanun, məhkəmə, cinayət, şikayət

GİRİŞ

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti (bundan sonra - ƏAF) – insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədi ilə, hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması, cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi, məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənen, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması, naməlum meytlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi üçün müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə (bundan sonra - Qanun) müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Tədbirlər dedikdə, vətəndaşların sorğusu, soraqlaşma, telefon danışıqlarına qulaqasma, poçt (teleqraf və digər göndərişlərin) yoxlanılması, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması, məhkumların məktublarının yoxlanılması, nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilməsi, binalara (o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə) daxil olma və baxış keçirmə, binaların (o cümlədən yaşayış yerlərinin, hasarlanmış tikinti obyektlərinin, qurğuların, torpaq sahələrin, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin) müşahidəsi, insanların güdülməsi, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi, nəzarət qaydasında mal alınması, əşya və sənədlərin tədqiqi, müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanılması, nəzarətli göndəriş, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilmə, hüquqi şəxsin yaradılması, əməliyyat eksperimenti (yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən davranış modelinin tətbiqi) başa düşülür.

Qanunçuluq, humanistlik, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət, konspirasiya, aşkar və gizli işüsvullarının uzlaşdırılması prinsiplərinə əsaslanan ƏAF-da sözügedən tədbirləri həyata keçirən

subyektlərin başlıca vəzifəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, fiziki və hüquqi şəxslərin qanunla müdafiə olunan mənafelərinin, ictimai və dövlət təhlükəsizliyinin qorunması üçün öz səlahiyyətləri daxilində bütün qanuni tədbirləri görməkdir.

HÜQUQ VƏ AZADLIQLARIN TƏMİNATI

ƏAF subyektlərinə öz səlahiyyətlərini icra edən zaman insanların həyatını, sağlamlığını, əmlakını və qanuni mənafelərini təhlükə altına alan hərəkətlərə yol vermək, hər hansı şəxsi qanun pozuntularına təhrik etmək, zor işlətmək, hədələmək və şantaj etmək, habelə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, qanunla müdafiə olunan mənafelərini məhdudlaşdıran digər qanunsuz tədbirlərə əl atmaq, səlahiyyətindən kənara çıxan tədbirləri həyata keçirmək qadağan olunur.

Ümumi olaraq, ƏAF Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına təminat verir. Belə ki, ƏAF-ın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar Qanunda nəzərdə tutulmayan məqsədləri güdmək və ya vəzifələri yerinə yetirmək, hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirrinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq, ƏAF-ın həyata keçirilməsi zamanı Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərini pozmaq qadağandır.

Konstitusiyaya görə insanın bərabərlik, yaşamaq, azadlıq, mülkiyyət, əqli mülkiyyət, təhlükəsiz yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, mənzil toxunulmazlığı, nikah, əmək, tətillər, istirahət, sosial təminat, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq, mədəniyyət, sağlamlığın qorunması, təhsil, mənzil, mülki məsuliyyət, ana dilindən istifadə, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi, birləşmək, azad sahibkarlıq, hüquqi yardım almaq, işə qanunla müəyyən edilmiş məhkəmədə baxılmasını tələb etmək, təqsirsizlik prezumpsiyası, bir cinayətə görə təkrar məhkum edilməmək, məhkəməyə təkrar müraciət, qohumların əleyhinə ifadə verməkdən imtina, özbaşınalıqdan müdafiə və vicdanlı davranış kimi hüquqları, fikir və soz, vicdan, sərbəst toplaşmaq, məlumat, yaradıcılıq kimi azadlığı vardır.

Bu hüquq və azadlıqlar Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir və bu hüquq və azadlıqların təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

Həmçinin, bu hüquq və azadlıqlar hamı üçün eynidir. Belə ki, dövlət irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir.

Beləliklə, istər Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş əsas insan hüquq və azadlıqları, istərsə də müxtəlif normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulan insan hüquq və azadlıqlarına dövlət tərəfindən təminat verilir. Həmin hüquq və azadlıqların, eyni zamanda dövlətin hər bir vəzifəli şəxsi tərəfindən sahəvi olaraq müəyyən fəaliyyəti tənzimləyən normativ hüquqi aktlarda təminatı nəzərdə tutulmuşdur. Bu baxımdan istər Konstitusiyada nəzərdə tutulan əsas insan hüquq və azadlıqlarına, istərsə də digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqlara ƏAF zamanı təminat birmənalıdır və bu müddəa qanunvericilikdə açıq-aşkar müəyyən edilmişdir.

HÜQUQ VƏ AZADLIQLARIN TƏMİNATI PROBLEMLƏRİ

Nəzərə alsaq ki, ƏAF olduqca mürəkkəb, məxfi (əksər hallarda) və təxirəsalınmaz bir mexanizmdir, o zaman unutmamaq lazımdır ki, bu fəaliyyətdə insan hüquq və azadlıqlarının təminatını gözləmək bəzən diqqətdən kənarda qala bilər. Belə ki, bəzi təxirəsalınmaz ƏAF-ı həyata keçirən subyektlərin məqsədi məhz insan hüquq və azadlıqlarını cinayətkar qəsdlərdən qorumağa yönəldiyindən qısa zaman kəsiyində insan hüquq və azadlıqlarının müvvəqəti məhdudlaşdırılması

baş verə bilər. Bu səbəbdən məhz ƏAF haqqında qanunvericilik əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına icazə verir, o halda ki, bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada cinayətlərin qarşısının alınması, onların açılması, məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənen, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı zamanı baş versin. Lakin bütün bunlar ƏAF-ı həyata keçirən subyektlərə heç də insan hüquq və azadlıqlarının təminatına diqqətsiz yanaşma anlamı vermir, çünki bu hüquq və azadlıqların qorunması artıq ƏAF subyektinin bir vəzifəsi kimi nəzərdə tutulmuşdur. Hətta bu vəzifənin pozulması ƏAF-ı həyata keçirən subyektinin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına əsas verir. Belə ki, CM-in 302.1-ci maddəsinə əsasən, ƏAF-ı həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olmayan şəxslər tərəfindən belə tədbirlərin keçirilməsi, habelə ƏAF-ı həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan şəxslər tərəfindən həmin tədbirlərin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan keçirilməsi şəxsin hüquq və qanunla qorunan mənafelərinin əhəmiyyətli pozulmasına səbəb olduqda – iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Əməliyyat-axtarış tədbiri nəticəsində insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması bir qədər qapalı mühitdə (əksər hallarda ƏAF subyektinin təkbaşına iradəsindən asılı olaraq) həyata keçirilən bir mərhələdir ki, burada yaranmış mühitlə mövcud mühit arasında olan əlaqəni, eyni zamanda ƏAF-a dair qanunvericiliklə yanaşı, insan hüquq və azadlıqlarını nəzərdə tutan Konstitusiyaya və digər normativ hüquqi aktların müddəalarını ƏAF-ın subyektini düzgün qiymətləndirməlidir. Lakin bunun bütün hallarda qənaətbəxş həyata keçirilməsini demək niyyətindən çox uzağıq. Belə ki, bəzən təcrübədə müəyyən hallara rast gəlirik ki, ƏAF-ı həyata keçirən subyekt nəinki ƏAF-ı nəzərdə tutan qanunvericiliyin müddəalarını pozur, eyni zamanda bu pozuntu hərəkəti nəticəsində məruz qalan şəxsin hüquq və azadlıqlarına da təminat vermir.

Zamanımızda təcrübədə rast gəlinən hallar onu deməyə əsas verir ki, bəzi hallarda ƏAF-ın subyektini tərəfindən fəaliyyət zamanı şəxsin (bu şəxs əksər hallarda təqsirləndirilən, yaxud şübhəli şəxs olur) hüquq və azadlıqları pozulmuş olur və bu pozuntu hallarının əksəriyyəti olduqca mühüm pozuntu hesab olunur ki, bu pozuntu nəticəsində şəxsin bilavasitə zəruri olan azadlıq hüququ pozulur.

Məhkəmə təcrübəsinə nəzər yetirdikdə müəyyən olunur ki, ƏAF-da daha çox aşağıdakı pozuntu hallarına rast gəlinir:

1. Əməliyyat-axtarış tədbiri barədə qərarın qanuniliyinin təsdiq olunması üçün məhkəməyə təqdim olunmaması;

2. Əməliyyat-axtarış tədbirini həyata keçirən şəxsin ƏAF subyektini səlahiyyətinin olmaması;

3. ƏAF-da sübutların əldə olunmasının qanuni olmaması;

4. ƏAF subyektinin əldə etdiyi məlumatın əsasızlığı.

Əməliyyat-axtarış tədbiri barədə qərarın qanuniliyinin məhkəmə nəzarəti qaydasında təsdiq olunması üçün məhkəməyə təqdim olunması istər “ƏAF haqqında” Qanunda, istərsə də CPM-də nəzərdə tutulmuşdur. Lakin buna baxmayaraq təcrübədə müəyyən cinayət işləri üzrə ƏAF subyektinin bu hərəkətsizliyi aşkar olunmaqdadır. Belə ki, “E.Babayevin CM-in 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair” cinayət işi üzrə Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 1(105)-365/2015 sayılı, 28.08. 2015-ci il tarixli hökmündə göstərilir ki, “...birinci instansiya məhkəməsi düzgün olaraq belə nəticəyə gəlmişdir ki, təhqiqat orqanı tərəfindən E. Babayevin ətrafında əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilərkən qərar cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə təqdim edilməmiş, həmin qərarın qanuniliyi məhkəmə nəzarəti qaydasında yoxlanılmamışdır. Buna görə də hazırki iş üzrə ƏAF nəticəsində əldə edilmiş materiallar sübut kimi qəbul edilə bilməz.”

Eyni zamanda, “K.Həsənovun CM-in 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair” cinayət işi üzrə Ali Məhkəmənin Cinayət Kollegiyasının 1(102)-1632/2016 sayılı, 22 noyabr 2016-cı il tarixli

hökümündə nəzərdə tutulur ki, "...əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair əsaslandırılmış qərar ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora və məhkəməyə ümumiyyətlə göndərilməmişdir."

Əməliyyat-axtarış tədbirini həyata keçirən şəxsin ƏAF subyekti səlahiyyətinin olmaması dedikdə, əməliyyat-axtarış tədbirini həyata keçirən şəxsin "ƏAF haqqında" Qanunda nəzərdə tutulan subyektlərin dairəsinə aid olmaması, eyni zamanda onun ƏAF ilə məşğul olma kimi vəzifəsinin olmaması başa düşülür. Məsələn, "K.Kərimovun CM-in 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair" cinayət işi üzrə Ali Məhkəmənin Cinayət Kollegiyasının 1(102)-1495/2016 sayılı, 06 dekabr 2016-cı il tarixli hökmündə göstərilir ki, "...cinayət axtarışı üzrə əməliyyat-müvəkkili polis leytenantı S.M. əməliyyat-axtarış tədbiri keçirilməsi barədə qərar qəbul etmək və ƏAF həyata keçirmək səlahiyyətinin olması müəyyən edilmir."

Bundan başqa, "Q.Qürbətovun CM-in 228.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair" cinayət işi üzrə Ali Məhkəmənin Cinayət Kollegiyasının 1(102)-1552/2016 sayılı, 06 dekabr 2016-cı il tarixli hökmündə göstərilir ki, "...Təhqiqatçı səlahiyyəti olmayan K.Z. "ƏAF haqqında" Qanunun 10-cu maddəsinin 4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş hala uyğun olmayan cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin güdülməsi barədə qeydiyyatdan keçirilməyən qərar qəbul etməsi qanunun tələbinə ziddir və məhkəmələr tərəfindən düzgün olaraq mümkünsüz kimi qiymətləndirilmişdir."

ƏAF-da sübutların əldə olunmasının qanuni olmaması faktına dair məhkəmə təcrübəsinə istinad edərək göstəririk ki, "K.Kərimovun CM-in 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair" cinayət işi üzrə Ali Məhkəmənin Cinayət Kollegiyasının 1(102)-1495/2016 sayılı, 06 dekabr 2016-cı il tarixli hökmündə nəzərdə tutulmuşdur ki, "...cinayət işi üzrə ƏAF nəticəsində əldə edilmiş materiallar və sübutlar "ƏAF haqqında" Qanunun və CPM-in pozulması ilə əldə olunmuşdur. Ona görə də hazırkı cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilməz."

ƏAF-da əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinə, eyni zamanda bu tədbirin həyata keçirilməsində əldə olunmuş məlumat əsaslı olması mütləqdir. Bəzi hallarda belə məlumatın əsaslılığı ƏAF subyekti tərəfindən yoxlanılmır və nəticədə də insan hüquq və azadlıqlarının pozulması halları baş verir. Məsələn, "F.Nəcəfin CM-in 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair" cinayət işi üzrə Ali Məhkəmənin Cinayət Kollegiyasının 1(102)-1628/2016 sayılı, 13 dekabr 2016-cı il tarixli hökmündə göstərilir ki, "...baxışın və narkotik vasitənin F.Nəcəfin üzərindən götürülməsinin hal şahidlərinin iştirakı ilə aparılması barədə əməliyyat-axtarış tədbirinin nəticələrinin həqiqiliyi ciddi şübhə doğurmuşdur. Göstərilənlərə əsasən məhkəmə kollegiyası hesab edir ki, cinayət işinə baxmış məhkəmələrə ƏAF nəticəsində əldə edilmiş materialların "ƏAF haqqında" Qanuna uyğun əldə olunmaması barədə düzgün nəticəyə gəlmişlər. Göstərilən hallar ona dəlalət edir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinə cinayəti törətmiş şəxs barəsində etimad doğuran, məlum və qərəzsiz mənbədən əsaslı məlumat daxil olmamışdır."

NƏTİCƏ

Məhkəmələr tərəfindən müəyyən olunmuşdur ki, ƏAF-ın subyekti onun səlahiyyətində olmayan, yəni ƏAF-ı həyata keçirən zaman əməliyyat-axtarış tədbiri hesab edilməyən tədbiri həyata keçirmiş, eyni zamanda qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallara əməl etməmiş və üzərinə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirməmiş, bununla da ƏAF-a dair qanunvericiliyin müddəalarını pozmuşdur. Bundan başqa, ƏAF-ın subyekti əməliyyat zamanı onun səlahiyyətinə aid olmayan hərəkətləri yerinə yetirərkən şəxsin qanunvericilikdə nəzərdə tutulan müdafiə hüququnu təmin etməmiş və bununla CPM-in müvafiq normalarının tələblərinə əməl etməmişdir.

Təcrübədən gətirilən sitatlar ona dəlalət edir ki, həqiqətən müəyyən hallarda ƏAF-ın subyekti əməliyyat-axtarış tədbiri ilə bağlı fəaliyyət göstərən zaman meydana çıxan təxirəsalma və təcili hərəkətlərin aparılması zərurəti ilə üz-üzə qalır. Lakin heç bir hal ƏAF-ın subyektinə insan hüquq və azadlıqlarının pozulmasına, hər hansı bir zərurət yarandığı üçün onun səlahiyyətinə aid olmayan istintaq hərəkəti, yaxud prosessual məcburiyyət tədbiri aparmağa imkan vermir.

Beləliklə, ƏAF-ın subyekti mütləq şəkildə yalnız öz üzərinə düşən vəzifənin icrası və həyata keçirilməsi ilə məşğul olmalı, insan hüquq və azadlıqlarının təminatını daima gözləməli, əsassız və qanunsuz olaraq insan hüquq və azadlıqlarını pozmamalı, ƏAF-ı həyata keçirən zaman yaranmış vəziyyətlə əlaqədar olaraq zəruri istintaq hərəkətinin, yaxud prosesual məcburiyyət tədbirinin həyata keçirilməsi üçün müvafiq istintaq orqanlarına xəbər verməli, onların iştirakı təmin olunanaqədək mövcud vəziyyətin qorunmasına çalışmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. "Qanun" nəşriyyatı, Bakı 2017.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi. "Digesta" nəşriyyatı, Bakı 2017.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin kommentariyası. C.Mövsümovun redaktəsi ilə. "Digesta" nəşriyyatı. Bakı, 2017.
4. X.Bayramzadə. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət. Dərs vəsaiti. Bakı, 2012.
5. İ.Roanya. İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasında təsbit olunmuş şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququnun müdafiəsi. Avropa Şurası. Strasburq, 2012.
6. P.Səfərov. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı institutu. "Məhkəmə ekspertizası, kriminalstika və kriminologiyanın aktual məsələləri" elmi əsərlər məcmuəsi. Bakı, 2016. № 64.
7. P.Səfərov. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılması. "Məhkəmə ekspertizası, kriminalstika və kriminologiyanın aktual məsələləri" elmi əsərlər məcmuəsi. Bakı, 2017. № 65.
8. P.Səfərov. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hərəkətindən hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsin şikayət etmək hüququ. "Qanun" elmi hüquq jurnalı. Bakı, 2017. № 11 (277).
9. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı maddəsi üzrə təlimat. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ (cinayət hüququ aspekti). Avropa Şurası, Azərbaycan dilində nəşr, 2017.